**YENİ ASUR DÖNEMİ'NDE ASUR DEVLETİ'NİN BATI
SEFERLERİNİN İKTİSADİ KAZANIMLARI VE BU
KAZANIMLARIN KORUNMASINA YÖNELİK FAALİYETLER**

*The Economic Achievements of the Assyrian State's Western Campaigns in
the Neo-Assyrian Period and Activities for the Protection of These
Achievements*

Cemre Aslan - Okay Pekşen

Doktorant, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye – Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
e-mail: aslncmr@gmail.com - okay.peksen@omu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-2226-9898 / 0000-0003-4841-5427

Near East Historical Review

11/1, January / Ocak 2021
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 15.12.2020
Accepted Date - Kabul Tarihi : 09.01.2021
Pages - Sayfa : 1 - 15

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.48709>

Citation - Atıf : Cemre Aslan - Okay Pekşen, “Yeni Asur Dönemi’nde Asur Devleti’nin Batı Seferlerinin İktisadi Kazanımları ve Bu Kazanımların Korunmasına Yönelik Faaliyetler”, *Near East Historical Review*, 11/1, January, 2021, pp. 1 - 15

YENİ ASUR DÖNEMİ'NDE ASUR DEVLETİ'NİN BATI SEFERLERİNİN İKTİSADİ KAZANIMLARI VE BU KAZANIMLARIN KORUNMASINA YÖNELİK FAALİYETLER*

The Economic Achievements of the Assyrian State's Western Campaigns in the Neo-Assyrian Period and Activities for the Protection of These Achievements

Cemre Aslan - Okay Pekşen

Doktorant, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye – Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
e-mail: aslncmr@gmail.com - okay.peksen@omu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-2226-9898 / 0000-0003-4841-5427

Öz

Eskiçağ Mezopotamya dünyasının emperyal güçlerinden biri olan Asur Devleti, bulunmuş olduğu coğrafi konumunun getirdiği kısıtlı şartlar sebebiyle farklı bölgelere sayısız askeri sefer düzenlemiştir. Bu bağlamda hammadde ve maden kaynaklarının bol miktarda bulunduğu Anadolu'ya, ücretsiz işgücünün sağlanması bakımından yeterli ölçüde insan potansiyelinin yer aldığı bugünkü Suriye ile Filistin topraklarına ve ticari faaliyetlerin yoğun olarak yürütüldüğü Doğu Akdeniz limanları üzerine gerçekleştirilen söz konusu seferler, ülke ekonomisinin büyük bir kısmının askeri ekonomiye dayalı olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Bu askeri seferler neticesinde, Asur Devleti ülke içerisindeki imar ve inşaa faaliyetlerinin kaynağını temin etmiş, bunun sonucunda ise pek çok zirai ve iktisadi kazanımlar elde etmiştir. Bu kazanımlarını tehlikeye düşürecek olası düşmanlarına karşı da pek çok askeri sefer düzenleyen Asur Devleti böylelikle ekonomik menfaatlerini korumayı amaçlamıştır. Bu çalışmada Asur kral yıllıklarındaki bilgilerden hareketle Asur Devleti'nin askeri seferleri neticesinde elde ettiği ekonomik kazanımlar ve bu kazanımların korunmasına yönelik yürütülmüş olan faaliyetler hakkında incelemelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Akdeniz, Anadolu, Asurlular, Ekonomi, Savaş, Suriye.

Abstract

Assyrian State, one of the imperial powers of Ancient Mesopotamia, organized numerous military campaign over the different region due to the limited conditions brought by its geographical location. In this context, the said voyages to Anatolia, where raw material sand mineral resources are abundant, to today's Syria and Palestinian lands, where there is sufficient human potential in terms of providing free labor, and to the Eastern Mediterranean ports where commercial activities are carried out clearly show that a largepart of the country's economy is based on the military economy. As a result of the imperial policies carried out in this context, the Assyrian State provided the source of the development and construction activities in the country, and as a result, it achieved many agricultural and economic gains. The Assyrian State, which organized many military campaigns against potential enemies that would endanger these gains, thus aimed to protect its economic interests. In this study, it will be examined about the economic gains achieved by the Assyrian State as a result of the military expeditions and the activities carried out for the protection of these gains by using the information in the Assyrian king's annals.

Keywords: Anatolia, Assyrians, Mediterranean, Economy, Syria, War.

* Bu çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı'nda tamamlanmış olan "Yeni Asur Dönemi'nde Asur Devleti'nin Batı Yayılmı" başlıklı Yüksek Lisans tezinden faydalanılarak üretilmiştir.

Giriş

MÖ XIII. yüzyılın sonlarında Eski Mezopotamya'nın siyasi görünümünde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Asur Devleti; Hitit, Mitanni ve III. Babil devletlerinin hâkimiyetinin sona ermesi ile oluşan siyasi boşluktan faydalanarak eski Önasya topraklarının egemen gücü olma fırsatı bulmuştur.¹ Böylelikle Asur kralları, yürütmüş oldukları emperyal politika doğrultusunda, bulundukları coğrafyadan daha uzak bölgelere ekonomik sebeplerle askeri seferler düzenlemişlerdir.² Asurlular, çağının güçlü ve rakipsiz orduları sayesinde “Doğu'nun Romalıları” olarak adlandırılmaktadırlar. Nitekim Eskiçağ Mezopotamyası'nda başlangıçta küçük bir kent devleti iken, zaman içerisinde büyük bir imparatorluk hâline gelmişlerdir.³

Asur tarihi, bu alanda çalışan bilim insanlarınca Eski Asur Dönemi (MÖ 2000-1600), Orta Asur Dönemi (MÖ 1500-1000) ve Yeni Asur Dönemi (MÖ 1000-612) olarak tarihi taksimatlara ayrılmaktadır.⁴ Konumuzu teşkil eden zaman aralığı olan “Yeni Asur Dönemi” ise yaklaşık 400 yıllık bir dönemi kapsamaktadır.⁵ Bu süreçte (MÖ I. bin yılın başlarından MÖ 7. yüzyılın sonlarına kadar) Asurlular yürütmüş oldukları askeri seferler ile birlikte Önasya topraklarının askeri açıdan en güçlü devletini kurmayı başarmışlardır.⁶ Eskiçağ Mezopotamyası'nda emperyalist bir devlet anlayışına sahip olan ve sömürüyü amaçlayan askeri faaliyetleriyle tanınan Asurlular, güçlü yayılım politikaları ile Eskiçağ Önasya dünyasının büyük bir kısmı üzerinde hâkimiyetlerini kurmuşlardır.⁷ Bu hakimiyetin bir yansıması da krallık anlayışında kendisini göstermiştir. Devletin her geçen gün büyümesi iktidar gücünü Tanrı Aşşur'dan alan kralların hem ilahi hem de dünyevi açılardan sorgulanamaz bir pozisyona yükselmesini sağlayarak yürütülecek olan askeri seferlerde her açıdan liderlik pozisyonunda bulunmalarını sağlamıştır.⁸

Asur Devleti'nin hâkimiyet alanı, İran'ın batı kesimlerinden Akdeniz sahillerine ve Anadolu içlerinden de Mısır ülkesine kadar uzanmaktaydı. Asur krallarının bu noktadaki temel amacı, genel itibarıyla devlet idaresini sağlam bir sistem üzerinde teşkilatlandırmaktır.⁹

Yeni Asur kralları imparatorluk sınırlarını Doğu Akdeniz bölgesini de kapsayacak şekilde genişletmişlerdir. Ticaret yolları üzerinde hâkimiyet sağlama ve hammadde kaynaklarını ele geçirmek Asur'un emperyal politikalarının ilk sıralarında gelmekteydi. Nitekim Doğu Akdeniz limanları üzerine gerçekleştirilen seferler söz konusu bölgenin ticari faaliyetlerini Asur denetimi altına alma amacını taşımaktaydı. Diğer yandan hammadde kaynaklarına ulaşma isteği ise Asur Devleti için bulunmuş olduğu coğrafya gereği bir zorunluluk olmuştur. Bu zorunluluktan hareketle Amanos bölgesine bir dizi sefer düzenlenmesinin sebebi, ihtiyaç duyulan gümüş ve kerestenin söz konusu bölgede bol miktarda bulunmasıdır. Kereste temininin yapıldığı bir diğer bölge ise Lübnan Dağları'dır. Ekonomisi savaşa dayalı olan bir devlet için silah yapımında kullanılan demir, Asur için önemli ham madde kaynakları arasındaydı. Bu sebeple demir

¹ Mehmet Kurt, “Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası”, *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 8/1, 2009 (a), s. 1.

² Okay Pekşen, “Asur Kral Yıllıklarına Göre Asur Krallarının Anadolu'ya Düzenledikleri Askeri Seferler, Sefer Güzergâhları ve Kentler”, *Eski Yakındoğu'da Ulaşım Üzerine Yazılar*, Bilcan Gökce ve Pınar Pınarcık (ed.), Akademisyen Yayınevi, Ankara 2018 (a), s. 309.

³ Hanım Hande Duymuş, *Asur Devletinin Dış Politikası (Yeni Asur Devri)*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011(a), s. 21; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Yayınevi, Bursa 2012(a), s. 36.

⁴ Lütfi Gürkan Gökçek, *Asurlular*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2015, s. 35.

⁵ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 151.

⁶ Tom Head, *Ancient Civilizations Ancient Mesopotamia*, Essential Library, Minnesota 2015, s. 26.

⁷ Marshall Cavendish, *Ancient Egypt and the Near East*, Paul Bernabeo Publisher, New York 2011, s. 102.

⁸ Ercüment Yıldırım, *Eskiçağ Mezopotamya'sında Liderler Krallar Kahramanlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 92.

⁹ Marc Van de Mieroop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi (MÖ 3000-323)*, Sinem Gül (çev.), Dost Kitabevi, Ankara 2006, s. 267.

madenin bol olduğu Doğu Anadolu Bölgesi, Asur Devleti'nin yoğun olarak sefer düzenlediği bölgelerden biri olmuştur. Ayrıca söz konusu bölgede yer alan Urartu Devleti topraklarında iyi cins atlarında bulunması, bölgeyi Asur Devleti için önemli kılmıştır.¹⁰

Asur kralları bugünkü Suriye topraklarına da birçok askeri seferler düzenlemişlerdir. Nitekim söz konusu bölge, Anadolu coğrafyasına ve Doğu Akdeniz sahillerinde bulunan liman kentlerine açılan bir kapı olması sebebiyle Asur krallarının iktidar dönemleri boyunca ellerinde tutmak istedikleri önemli bölgelerden biri olmuştur. Asur Devleti'nin dış politikasını belirleyen hammadde ve kazanımları şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Tahıl

Yeni Asur Dönemi kralları askeri seferlerde öncelikle tarım ürünleri açısından zengin olan bölgeleri tercih etmişlerdir.¹¹ II. Adad-nirari (MÖ 911-891) döneminde ilk olarak Arami kabileleri üzerine sefer düzenlenmiştir.¹² Asurlular, Arami ve Mitanniler üzerine sekiz sefer düzenlemişlerdir. Söz konusu seferlerin ardından MÖ 894 yılında Aramiler'e karşı kesin bir zafer elde edilmiştir. Netice itibarıyla Asur Devleti hâkimiyet alanını, bugünkü Suriye topraklarının batı bölgesinde bir Arami kent devleti olan Bit-Adini'ye kadar genişletmiştir. Bu bağlamda devlet batı sınırı Balih Nehri ve Habur bölgesine kadar ulaşmıştır. Bu sefer sonucunda söz konusu bölgeden çok sayıda gıda maddesi temin edilmiştir.¹³

II. Adad-nirari'nin ardından tahta çıkan oğlu II. Tukulti-Ninurta (MÖ 890-884) dönemi kayıtlarında ilk kez adı geçen ve Aramiler tarafından kurulmuş olan Bit-Zamāni Krallığı (Diyarbakır bölgesi), Asur kralının MÖ 886 yılında yaptığı sefer sonucunda Asur Devleti'ne bağlanmıştır.¹⁴ Yapılan sefer sonucunda ise Anadolu toprakları üzerinde güdülmüş olan yayılmacı politika çerçevesinde önemli bir gelişme yaşanmıştır.¹⁵ Bu bağlamda söz konusu toprakların bir bölümünde Asur yöneticilerinin idaresi görülmeye başlanmıştır. Bu sefer sonucunda Asur Devleti, önemli ölçüde tahıl ürünleri elde etmiştir.¹⁶ II. Tukulti-Ninurta'nın ardından Asur tahtına çıkan oğlu II. Asur-nasirpal (MÖ 883-859), Anadolu üzerindeki hâkimiyet sahasını genişletmek amacıyla Katmuhi Krallığı üzerine bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer sonucunda yiyecek ve içecek gibi önemli gereksinimler elde edilmiştir.¹⁷

2. Canlı Hayvan

II. Asur-nasirpal'ın ardından tahta çıkan oğlu III. Salmanassar (MÖ 858-824) döneminde de Asur Devleti'nin emperyal politikası sürekliliğini devam ettirmiştir.¹⁸ Çivi yazılı metinlerde

¹⁰ Koray Toptaş, "Yeni Asur İmparatorluğu'nun Emperyalist Yayılımı", *Tarihin Yolunda Bir Ömür: Prof. Dr. Hale Şıvgın'a Armağan*, Gazi Kitabevi, 2020, s. 980.

¹¹ L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 230.

¹² Erol Sever, *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008, s. 80.

¹³ Michael Roaf, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi 9 Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, Zülal Kılıç (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 159; L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 123-124.

¹⁴ Nurgül Yıldırım, "Yeni Asurca Belgelerde Geçen Amēdi Şehri", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 52/2, 2012, s. 1-9; L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 125; O. Pekşen, "Asur Kral Yıllıklarına Göre Asur Krallarının...", s.313.

¹⁵ L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 125; O. Pekşen, "Asur Kral Yıllıklarına Göre Asur Krallarının...", s.313.

¹⁶ Mehmet Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1998, s. 168; L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 125; Okay Pekşen, "Asur Kral Yıllıklarına Göre Anadolu'nun Sahip Olduğu İktisadi ve Zirai Zenginliğin Bölgeye Yapılan Asur Seferlerine Yansıması", *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen (ed.), Değişim Yayınları, İstanbul 2018(b), s. 381.

¹⁷ Suzan Akkuş Mutlu, "Kummuh Ülkesi'nin Asur Devleti Açısından Önemi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2/7, 2015, s. 101.

¹⁸ L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 141.

Asur kralının Que (Çukurova) bölgesi üzerine düzenlediği seferler sonucunda bölgeden çok sayıda sığır ve koyun elde etmiş olduğunu görmekteyiz.¹⁹

III. Salmanassar'ın ölümünün ardından tahta çıkan V. Şamşi-Adad (MÖ 823-811), III. Adad-nirari (MÖ 810-783), IV. Salmanassar (MÖ 782-773), III. Asur-dan (MÖ 772-754) ve V. Asur-nirari (MÖ 754-745) dönemlerinde Asur Devleti, merkezi otoritenin zayıflaması sebebiyle bir gerileme dönemine girmiştir. Söz konusu kralların ardından tahta çıkan III. Tiglat-pileser (MÖ 744-727) döneminde ise bu gerileme dönemi sona ermiştir. Asur otoritesini tekrar sağlamaya çalışan kral, Anadolu'nun iç bölgelerinde kontrolü bir kere daha tesis ederek, Urartu, Kummuh, Melid, Gurgum ülkelerinden çok sayıda koyun, sığır ve katır elde etmiştir. Asur Kralı söz konusu sefer neticesinde elde edilmiş olan kazanımlardan yıllıklarında "...Onların savaş arabalarını, onların sayısız miktarda [...] aldım. Katliamdan kendimi kaybettim ve Sarduri'nin [.....] Kendi ellerimle 72.950 insanı malları ile birlikte yakaladım..."²⁰ ifadeleriyle bahsetmektedir. Ayrıca söz konusu bölgede Asurlular tarafından vergiye bağlanan pek çok kent bulunmaktadır. Bu kentlerin başında bir çeşit konfederasyon yapısı gösteren Tabal krallığı gelmektedir. Nimrud tabletinden elde edilen bilgilere göre bu dönemde Tabal tahtında Uassurme bulunmaktaydı. Ayrıca aynı tabletteki bilgiler Uassurme'nin akıbet hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Bu bilgilere göre Uassurme Asurlulara ödemesi gerektiği vergiyi ödemediği için III. Tiglat-Pileser tarafından tahttan indirilmiş, yerene "hiç kimsenin oğlu" olarak nitelenen Hulli getirilmiştir.²¹

Bu gelişmelerin ardından III. Tiglat-Pileser'in söz konusu bölgede kurmuş olduğu Asur otoritesi, yerini tekrar Asur karşıtı koalisyonlara bırakmıştır. Bu sebeple kral, bölgeye yeniden bir sefer düzenlemiştir. Sefer sonucunda Tabal kralı Hulli'den ganimet olarak 2.000 adet at almıştır. Elde etmiş olduğu çok sayıdaki at, Asur ordusunun teçhizatlandırılması açısından önemli bir kazanım olmuştur.²²

II. Sargon'un (MÖ 722-705) MÖ 722 yılında tahta çıkmasıyla başlayan ve Asur İmparatorluğu'nun yıkılış dönemini yaşadığı MÖ 626 yılına kadar sürmüş olan zaman aralığı, "Sargonidler Dönemi" olarak anılmaktadır. III. Tiglat-Pileser döneminde, devletin teşkilatlandırılması adına gerçekleştirilen faaliyetler, "Sargonidler Dönemi"nin ilk basamağını oluşturmaktadır. II. Sargon, gerçekleştirmiş olduğu askeri seferleri batı yönlü olarak devam ettirmiştir.²³ Anadolu'nun sahip olduğu kaynakların Asur ekonomisi için taşımış olduğu önemi bilen II. Sargon bu amaçla söz konusu bölgeyi elde tutabilmek ve kendisine karşı oluşabilecek ittifaklara karşı yerel bir müttefik edinebilmek amacıyla Hulli'den sonra Tabal tahtına çıkan Ambaris ile kızı Ahat-abisa'yı evlendirmiş ve Hilakku'yu kızına çeyiz olarak vermiştir.²⁴ Ancak bu çabaları başarılı olamayan Asur kralı Que ve Tabal ülkelerinde meydana gelen Asur karşıtı gelişmelerden dolayı bu bölgeler üzerine bir sefer düzenlemiştir. II. Sargon, söz konusu sefer sırasında Tabal'ın yerel krallarından biri olan Atunalı Matti'den çok miktarda gümüş ile çok sayıda at ve katır almıştır.²⁵

¹⁹ Daniel David Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia I (ARAB I)*, The University of Chicago Press, Chicago 1926, s. 207; L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 148-149; O. Pekşen, "Asur Kral Yıllıklarına Göre Asur Krallarının...", s. 327.

²⁰ D.D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia I*, s. 273.

²¹ Lütfi Gürkan Gökçek – Gülbin İnce, "Asur Devleti'nin Tabal Krallığı İle Olan Siyasi Münasebetleri", *II. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiri Metinleri*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Basımevi, Nevşehir 2016, s. 904.

²² O. Pekşen, "Asur Kral Yıllıklarına Göre Anadolu'nun...", s. 389-391.

²³ L.G. Gökçek, *Asurlular*, s. 165-166.

²⁴ L.G. Gökçek – G. İnce, "Asur Devleti'nin Tabal Krallığı İle...", s. 905.

²⁵ O. Pekşen, "Asur Kral Yıllıklarına Göre Anadolu'nun...", s. 391.

3. Maden Kaynakları ve Ticaret

II. Adad-nirari'nin iktidar döneminde Asur Devleti, Eski Mezopotamya dünyasında rakipsiz bir güç olma yolunda ilerlemiştir.²⁶ Söz konusu dönemde yürütülmüş olan faaliyetler neticesinde, Asur Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetinin arttırıldığı görülmektedir. II. Adad-nirari, batı bölgesinde Akdeniz limanlarında yürütülen ticareti, ekonomik hedefler sebebiyle Asur kontrolü altına almayı amaçlamıştır.²⁷ Fakat söz konusu bölgeye ulaşımı sağlayan yollar, Arami kabilelerinin yönetiminde idi.²⁸ Bu bağlamda Asur kralı bu yol güzergâhlarını hâkimiyeti altına almak amacıyla Aramiler üzerine askeri sefer düzenlemiş ve böylelikle egemenlik alanı Bit-Adini'ye kadar genişleyen Asur Devleti, bu seferler sonucunda önemli ölçüde altın ve gümüş elde etmiştir.²⁹ Sonuç itibarıyla Asur Devleti, Akdeniz ve Toroslar'da yer alan hammadde kaynaklarına ulaşmak için söz konusu güzergâhların kontrolünü ele geçirmek adına, önemli bir adım atmıştır.³⁰

Yayılmacı ve savaşçı politikalarıyla tanınan Asur kralı II. Asur-nasirpal, yönünü Akdeniz kıyılarına çevirmiştir.³¹ Söz konusu bölgedeki Tır, Sidon, Arwad ve Biblos liman kentleri Asur ile savaşacak güçte değillerdir ve Asur kralını armağanlarla karşılamışlardır. Daha önceki süreçte Mısır'a bağılıkları bilinen bu kentlerin Asur kralına biat etmesinde söz konusu dönemde Mısır'ın artık eski gücünde olmayışı ve iç sorunlarla uğraşmasının önemli bir yeri bulunmaktadır. II. Asur-nasirpal bu bölgeden ülkesindeki inşa faaliyetleri için hatırı sayılır ölçüde sedir ağacı elde etmiştir.³² Asur kralı bu başarısından yıllıklarında şu ifadelerle bahsetmektedir:

O zaman ben Lübnan Dağı'nın eteklerine (ve) Amurru ülkesinin Büyük Denizi'ne çıktım. Silahlarımı Büyük Deniz'de temizledim (ve) tanrılara kurbanlar sundum. Ben denizde Tır, Sidon, Byblos, Mahallatu, Maizu, Kaizu, Amurru ve Arvad (bir adadadır) şehrinin halkının topraklarından, deniz kıyısında kralları gelen haraç olarak - gümüş, altın, kalay, bronz, bir bronz güveç, çok renkli süslemeli keten giysiler, büyük dişi maymun, bir küçük dişi maymun, abanoz, şimşir, deniz canlısı (olan) *nāhirus*'un dişi. Bana sundular. Amanus Dağı'na tırmandım (ve) sedir, selvi, *daprānu*-ardıç, (ve) *burāšu* - ardıç tomruklarını kestim. Tanrılarima kurbanlar sundum...³³

II. Asur-nasirpal, devlet için büyük önem teşkil eden seferlerini batıda yer alan bugünkü Suriye ve Levant üzerine gerçekleştirmiş ve ülke sınırlarını Lübnan Dağı ile Akdeniz'e kadar genişletmiştir.³⁴ II. Asur-nasirpal zamanında egemenlik altına alınan Bit-Adini Krallığı üzerindeki Asur etkisi, III. Salmanassar döneminde tekrar düzenlenmiş ve neticede Asur'a bağlı bir eyalet durumuna getirilmiştir. Söz konusu gelişmeler sonucunda Asur Devleti Fırat Nehri'nden, Queve Anadolu coğrafyasına giden güzergâhta hâkimiyetini sağlamıştır.³⁵ Asur Devleti'nin Bit-Adini üzerindeki gücü daha da artmış ve bunun sonucunda III. Salmanassar, Bit-Adini Krallığı'nın merkezi olan Til Barsip (Tel Ahmar) şehrine "Kar Salmanassar" adını vermiştir. "Salmanassar Limanı" anlamına gelen şehir, konumu itibarıyla de önem taşımaktadır.³⁶

²⁶ M. Roaf, *a.g.e.*, s. 159; Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Yayınevi, Bursa 2012(b), s. 221; L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 121-122.

²⁷ S. Akkuş Mutlu, *a.g.m.*, s. 100.

²⁸ H.H. Duymuş, *a.g.t.*, s. 160.

²⁹ M. Roaf, *a.g.e.*, s. 159; L.G. Gökçek, *Asurlular*, s. 123-124.

³⁰ H.H. Duymuş, *a.g.t.*, s. 161.

³¹ Albert Ten Olmstead, *History Of Assyria*, The University Of Chicago Press, America 1960, s. 161; K. Köroğlu, *a.g.e.*, s. 159.

³² E. Sever, *a.g.e.*, s. 84; L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 135; S. Akkuş Mutlu, *a.g.m.*, s. 101; O. Pekşen, "Asur Kral Yıllıklarına Göre Anadolu'nun...", s. 383.

³³ Albert Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 BC)*, *The Royal Inscriptions Of Mesopotamia Assyrian Periods*, Vol. 2, University of Toronto Press, Toronto 2002(a), s. 218-219.

³⁴ M. Roaf, *a.g.e.*, s. 159; E. Sever, *a.g.e.*, s. 84.

³⁵ Shigeo Yamada, *The Construction of the Assyrian Empire*, Brill, Netherlands 2000, s. 197.

³⁶ K. Köroğlu, *a.g.e.*, s. 159-160.

Söz konusu şehrin batı tarafında yer alan Pitru kenti (Cerablus yakınları), III. Salmanassar'ın batı seferlerinin başlangıç noktasını oluşturmuştur.³⁷

Zengin maden yataklarının bulunduğu ve Akdeniz limanlarına olan yakın konumu sebebiyle Que bölgesi, Asur'un batı seferlerinde öncelikli sırada yer almıştır. Bu bölgede Asur'un siyasi politikasını da etkileyen pek çok isyan faaliyeti görülmüştür. Bu isyanlar kuvvetle muhtemel olarak Urartu kralı II. Sarduri'nin (MÖ 764-735) söz konusu bölgede Asur'a bağlı kent devletlerini isyana teşvik etmesi sonucu ortaya çıkmıştır. İsyanlar sonucunda Asur Devleti bölge üzerine düzenlemiş olduğu seferleri tekrarlamak durumunda kalmıştır. Sonuç itibarıyla III. Salmanassar, bölgeye dört sefer düzenlemiş ve söz konusu seferlerden Siyah Obelisk'te detaylı olarak bahsetmiştir.³⁸ Söz konusu metinde şu ifadeler yer verilmektedir:

“...Hâkimiyetimin yirmi altıncı yılında Amanos Dağı'nı yedinci defa aştım ve Que kralı Kate'nin kentlerine karşı dördüncü defa yürüdüm. Tulka'nın (Tulli) krali kenti Tanakum'u (Çukurova) kuşattım. Efendim Aşşur'un dehşet verici ihtişamı onu mahvetti. Onlar (kentten) dışarı çıktılar ve ayaklarına kapandılar. Onları rehin aldım; onlardan haraç olarak gümüş, altın, demir, sığır (ve) koyun aldım. Tanakum'dan hareket ettim ve Lamena'ya (Nur Dağı) karşı ilerledim. (Ülkenin) insanları kaçtılar ve yüksek bir dağa tırmandılar. Dağın zirvesine hücum ettim ve (onları) yakaladım. Onların savaşçılarını öldürdüm. Onların ganimetini, sığırlarını, koyunlarını dağdan aşağıya indirdim. Kentlerini tahrip ettim, yıktım, yaktım. Tarzi'ye (Tarsus) ilerledim. Onlar ayaklarına kapandılar. Haraç olarak gümüş ve altın aldım. Kate'nin kardeşi Kirri'yi onların üzerine kral olarak atadım. Geri dönüşte Amanos Dağı'na çıktım, sedir kerestelerini kestim, onları taşıdım ve kentim Asur'a getirdim...”³⁹

III. Salmanassar'ın ölümünün ardından tahta çıkan oğlu V. Şamşi-Adad'ın kısa süren iktidar döneminin ardından oğlu III. Adad-nirari sıkıntılı bir dönemde devletin başına geçmiştir.⁴⁰ Asur Devleti bu dönemde gerçekleştirmiş olduğu askeri faaliyetlerde yeterli ölçüde başarı elde edememiştir. Anadolu coğrafyasında ise Urartu Devleti'nin öncülüğünde oluşturulan, Asur karşıtı bir koalisyonla karşılaşmıştır. Urartular, Anadolu toprakları üzerindeki Asur'a bağlı olan kent krallıklarını yönetimi altına almıştır. Bunun sonucunda ise Asur Devleti'nin at, kereste ve maden ihtiyacını karşıladığı Doğu Akdeniz ve Toroslar bölgesindeki hâkimiyet sahası Urartu tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte meydana gelen söz konusu sıkıntılar, III. Adad-nirari'nin ardından tahta çıkan oğlu IV. Salmanassar'ın krallık döneminin başlıca meselelerinden biri olmuştur. Fakat söz konusu dönemde Kuzey Suriye'de birtakım isyanlar patlak vermiş ve Asur yönetiminde sarsıntılara neden olmuştur. IV. Salmanassar'ın ardından Asur tahtına çıkan III. Asur-dan döneminde de ülke içerisindeki bu problemler sürmüştür.⁴¹

Asur Devleti'nin bu sıkıntılı süreci III. Tiglat-Pileser'in tahta çıkması ile birlikte sona ermiş ve Asur kralı devletin teşkilatlanmasında gerçekleştirdiği faaliyetlerin ardından askeri seferlere yönelmiştir. III. Tiglat-Pileser tahta çıkmasının ardından ilk seferini Arami kabileleri üzerine yapmıştır. Netice itibarıyla Asur Devleti'nin süregelen Kuzey Suriye ve Anadolu politikası devam etmiştir.⁴² Bir Asur eyaleti olan Sam'al Krallığı, bulunduğu coğrafya üzerinde oluşturulmuş olan Asur karşıtı birliğe⁴³ katılmayı kabul etmeyince Sam'al kralı Barsur'un öldürülmesi sonucunda krallık, Asur'dan ayrılmıştır. III. Tiglat-Pileser bu sebeple, Sam'al tahtını ele geçirerek, krallığın

³⁷ L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 143-144.

³⁸ L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 148.

³⁹ D.D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia I*, s. 207; L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 148-149; O. Pekşen, “Asur Kral Yıllıklarına Göre Asur Krallarının...”, s. 327.

⁴⁰ Albert Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745 BC)*, *The Royal Inscriptions Of Mesopotamia Assyrian Periods*, Vol. 3, University of Toronto Press, Toronto 2002(b), s. 200.

⁴¹ L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 151-155.

⁴² L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 160.

⁴³ Mehmet Kurt, “Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 2009(b), s. 330; Mehmet Kurt, “II. Sargon Devri Kaynakları Işığında Güney Anadolu ve Toros Dağları Bölgesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29/48, 2010, s. 74; S. Akkuş Mutlu, *a.g.m.*, s. 102-103.

başına Barsur'un varisi Panamu'yu⁴⁴ geçirmiştir.⁴⁵ Urartu kralı II. Sarduri'nin başını çektiği Asur karşıtı oluşturulan koalisyonda Que'de bulunmaktaydı. Orta Anadolu ile Asur arasındaki ticaret yolunu kesen bu birlik, Asur'un Toros madenlerine ulaşımını da engellemiştir. Bu sorunu çözmek gayesiyle askeri bir sefer düzenleyen III. Tiglat-Pileser, MÖ 743 yılında Halpa bölgesinde (Adıyaman/Gölbaşı) vuku bulan ve Gölbaşı Savaşı olarak adlandırılan savaşta söz konusu koalisyonu ortadan kaldırmıştır.⁴⁶ Gerçekleştirilmiş olan seferler sonucunda, bölgedeki Urartu etkisi sona ermiş,⁴⁷ Kuzey Suriye ve Anadolu topraklarında yer alan Arami kabileleri ve Geç Hitit Kent Devletleri de Asur egemenliğine boyun eğdirilmiştir.⁴⁸ Tüm bu faaliyetlerin sonucunda Asur Devleti, bölgedeki otoritesini tekrar sağlamış ve Anadolu coğrafyasının iç kesimleri ile Akdeniz sahillerine uzanan ticaret yollarının denetimini yeniden ele geçirmiştir.⁴⁹

II. Sargon döneminde Que üzerine bir sefer düzenlenmiş ve bölge Asur eyaleti hâline getirilmiştir. Devlet, söz konusu sefer sonucunda bölge üzerinden maden ihtiyacını gidermiş ve Que bölgesinin batısında bulunan Göksu Irmağı'na (Kalykadnos) kadar ilerlemiştir. Böylelikle II. Sargon döneminde Asur Devleti, batıda en geniş sınırlarına ulaşmıştır.⁵⁰

II. Sargon'un ölümünün ardından Asur tahtına çıkan oğlu Sanherib döneminde Kilikya bölgesinde bir dizi isyan patlak vermiştir.⁵¹ Urartu ve Frigler'in kışkırtmaları sonucu, bölge yöneticileri Azitawadda ve Kirua tarafından çıkarılan isyanlar,⁵² Asur Devleti'nin Anadolu ve Doğu Akdeniz üzerindeki politikasını da etkilemiştir. Söz konusu bu isyanlar, II. Sargon döneminden itibaren bölgede var olan problemlerin bir neticesidir.⁵³ İsyana Tarsus ve çevresindeki bölgeler de katılmış ve isyan daha da büyük bir hâl almıştır. Que bölgesi, Asur için oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Nitekim bölgenin, Toros madenlerine ulaşılan tek yol olması ve Anadolu, Mezopotamya ve Mısır'ı birbirine bağlayan ticaret yolları üzerinde bulunması sebebiyle Asur için önemli bir konumda yer almakta idi. İsyancı grupların Akdeniz ticaretini ele geçirmeleri ihtimali, Asur Devleti'nin bu bölgedeki ekonomik çıkarlarına ciddi zararlar verebilirdi.⁵⁴ Asur kralı Sanherib (MÖ 705 – 680) bu ihtimalin gerçekleşmesine engel olmuş ve isyanı bastırmıştır. Tarsus'u yeniden inşa ettirilerek, başına Asur Devleti'ne bağlı bir vali atanmıştır. Böylece Kilikya'daki

⁴⁴ III. Tiglat-Pileser dönemi kral yazıtlarında Panamu, "Pana" olarak geçmektedir. Panamu'nun ölümünde sonra Sam'al tahtına Bar-Raqab çıkmıştır. Yeni kral dönemi eserlerinde Asur etkisinin devam ettiği görülmektedir. Bar-Raqab Asur Devleti'ne olan bağlılığını şu sözlerle ifade etmektedir: "Ben Sam'al Kralı Panamu'nun oğlu Bar-Raqab dünyanın dört köşesinin kralı Tiglat-Pileser'in kölesiyim". İfadeden anlaşıldığı üzere Sam'al Krallığı, Asur Devleti'nin sadık bir vassalı konumunda olmuştur (bkz. Nurgül Yıldırım, "Anadolu'da Bulunan Yeni Asurca Belgeler", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 29/48, 2010, s. 128).

⁴⁵ L.G. Gökçek, a.g.e., 162.

⁴⁶ M. Kurt, "Kilikya'da Yeni Asur...", s. 330.

⁴⁷ John David Hawkins, "Assyrians and Hittites", *Iraq*, Cambridge University Press, 36/1-2, Cambridge 1974, s. 80.

⁴⁸ S. Akkuş Mutlu, a.g.m., s. 103.

⁴⁹ O. Pekşen, "Asur Kral Yıllıklarına Göre Anadolu'nun...", s. 390.

⁵⁰ Mehmet Kurt, "Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/3, 2008, s. 127.

⁵¹ Ahmet Ünal ve Serdar Girginer, "İlk Çağlardan Arap İşgallerine Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", *Kilikya-Çukurova İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, Betül Avunç (ed.), Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s. 193.

⁵² Selim Ferruh Adalı, "Yeni Asur Krallığı'nın Orta Anadolu'ya İlgisi: Melid, Tabal, Frig ve Lidya İlişkileri", *Assurlular Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı*, Kemalettin Köroğlu ve Selim Ferruh Adalı (ed.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 291; Koray Toptaş, "Yeni Asur Emperyalizminin Bir Sonucu Olarak İsyanlar", *Archivum Anatolicum*, 12/2, 2018, s. 186; Mehmet Kurt, *Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya-Anadolu İlişkileri*, Murat Kitabevi, Ankara 2007, s. 104; M. Kurt, "Que Ülkesi...", s. 122.

⁵³ Mehmet Kurt, "Sanherib Dönemi Kilikya İsyancıları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28/46, Ankara 2009(c), s. 189-191.

⁵⁴ M. Kurt, "Que Ülkesi...", s. 128; M. Kurt, "Sanherib Dönemi...", s. 198.

Asur egemenliği yeniden inşa edilmiştir. Ancak tüm bunlara rağmen batı bölgelerindeki Asur otoritesi sarsılmıştır.⁵⁵

Sanherib'in ölümünün ardından tahta çıkan oğlu Asarhaddon, batıda öncelikle Fenike kentleri ve bölgedeki Anadolu ile Mısır arasındaki bağlantıyı oluşturan ticaret yolları üzerine yönelmiştir. Bölgedeki önemli liman kentleri olan Tir ve Sidon, Mısır tarafından Asur'a karşı sürekli olarak kışkırtılmakta idi. Mısır firavunu Taharka'nın,⁵⁶ bugünkü Filistin bölgesinde Asur karşıtı isyanları desteklemesi neticesinde Sidon'da isyan patlak vermiştir. Bunun üzerine Asur kralı öncelikle Sidon'u tahribata uğratmış ve ardından da yerli halkı kentlerinden sürgün etmiştir. Asarhaddon bu başarısından sonra Mısır seferi için hazırlıklara başlamıştır. Önceki kralların yapmadığı bir şey yapmış ve direkt olarak Mısır'ın başkenti Memfis'e yönelmiştir. Bu sırada doğu bölgesindeki Mannalar ile Asur karşıtı bir koalisyon oluşturan İskitler ve Kimmerler, Asur üzerine doğru yola çıkmışlardır. Bunun üzerine Asur kralı Mısır seferini gerçekleştirememiş ve ülkesine geri dönmüştür. Asarhaddon, İskitler ile bir anlaşma yapmış ve ardından Kimmerler üzerine düzenlemiş olduğu sefer sonucunda onları mağlup etmiştir.⁵⁷

Asarhaddon, Kilikya bölgesine de askeri seferler düzenlemiştir. Öncelikle Que ve Kilikya'yı Asur idaresi altından tutmuş ve Akdeniz limanlarındaki etkinliğinin sürekliliğini sağlamaya gayret etmiştir.⁵⁸ Bunun için ise ilk olarak Anadolu coğrafyası üzerindeki İskit etkisini sona erdirmesi gerekiyordu. Asur kralı, İskit tehdidini ortadan kaldırmış ve İskitler'in Kimmer ve Manna üzerine sefer düzenlemesini sağlayacak bir siyasi ortam oluşturmuştur. Asarhaddon, kızını İskit lideri Bartatua ile evlendirerek Kimmerler'e karşı bir müttefiklik kurmuştur.⁵⁹ Tabal Krallığı ise bu dönemde Asur hâkimiyetine karşı Geç Hitit beylikleri arasında yer alan Melid ile birlik olmuştur. Ancak bu esnada ortaya çıkan Kimmer tehdidi, Asur'un Anadolu toprakları üzerindeki hâkimiyetinin sarsılmasına sebep olmuştur.⁶⁰ Asur kralı Kimmer ve Hilakku üzerine bir sefer düzenlemiştir. Söz konusu sefer sonucunda Que, Asur hâkimiyeti altına alınmış ve ardından Hilakku'ya ulaşılmıştır ve 21 Hilakku kenti yağmalanmıştır.⁶¹ Asur kralı yıllıklarında Hilakku seferinin sonucu hususunda şu ifadelerle yer vermiştir:

(Ben Asarhaddon) Tabal ve Hilakku sınırları içerisinde yaşayan halk, Asur'a teslim olmadı. 21 boyunduruğu ve onların kalelerini kuşattım, fethettim, yıktım ve ateşe verdim. Geride kalan halka ise egemenliğimi dayattım...⁶²

4. Vergi ve Haraçlar

II. Adad-nirari döneminde Bit-Bahiyani Krallığı'nın başkenti Guzana (Tel Halaf), Asur Devleti'ne bağlı, ancak yönetici tabakanın yerli kesimden oluştuğu bir krallıktı. Söz konusu krallığın kayıtlarında Asurlular tarafından ele geçirildiğine yönelik herhangi bir kayıt yer almamaktadır. Fakat II. Adad-nirari'nin MÖ 894 yılında Bit-Bahiyani kralı Abi-Salamu idaresi altında yer alan kentleri kendi topraklarına kattığını ve söz konusu krallığı da haraca bağladığını

⁵⁵ M. Kurt, "Kilikya'da Yeni Asur...", s. 332; L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 185.

⁵⁶ Yusuf Ziya Özer, *Mısır Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 302.

⁵⁷ Kadriye Tansuğ, "Kimmer'lerin Anadolu'ya Girişleri ve M.Ö. 7. Yüzyılda Asur Devletinin Anadolu ile Münasebetleri", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 1949, 7/4, s. 537; K. Köroğlu, *a.g.e.*, s. 177.

⁵⁸ M. Kurt, "Que Ülkesi...", s. 128.

⁵⁹ L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 195-197.

⁶⁰ Hanım Hande Duymuş, "Asur Kaynaklarına Göre Demirçağı'nda Tabal Krallığı", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2/3, 2011(b), s. 42.

⁶¹ M. Kurt, "Kilikya'da Yeni Asur...", s. 333; L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 197.

⁶² Daniel David Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia II (ARAB II)*, The University of Chicago Press, Chicago 1927, s. 212-213.

bildiren kayıtlar bulunmaktadır.⁶³ Bu konu II. Adad-Nirari'ye ait yıllıklarda şu ifadelerle anlatılmaktadır:

Habur Nehri'ni geçtim (ve) Bit-Bahiani'li adam Abi Salâmu'nun muhafaza ettiği Guzanu kentine yürüdüm. Habur Nehri'nin kaynağında bulunan Sikânu kentine girdim. Sarıgımın efendisi, rahipliğimin sevgilisi Tanrı Şamaş'ın bahsettiği yüce güç ile onun sayısız savaş arabasını, atlarını, gümüş, altın, onun sarayının eşyalarını aldım. Ona haraç yükledim...⁶⁴

Netice itibarıyla Asur Devleti, bulunmuş olduğu bölge civarındaki kentleri haraç yolu ile kendisine bağlamıştır.⁶⁵

II. Tukulti-Ninurta dönemi kayıtlarında, Asur egemenliği altında bulunan bölgelerin güney ve batı sınırlarında gerçekleştirilmiş olan bir askeri yürüyüşten bahsedilmekte ve Tartar Vadisi'nden başlayıp, aşağı tarafta yer alan Dicle Nehri geçilerek, Samarra bölgesi civarına ulaşıldığı bilinmektedir. Batı bölgesinde bulunan Fırat ve Habur Nehri üzerindeki kentlerden haraç ve değerli hediyeler alınmıştır. Batıdaki Muşkiler ile çatışmaların⁶⁶ gerçekleştirildiği Husirina bölgesine kadar ulaşılmış ve söz konusu yürüyüş ile Asur'a bağlı bulunan topraklar kontrol edilmiştir.⁶⁷

II. Asur-nasirpal döneminde Arami kabilelerinin tam anlamıyla kontrol altına alınması ilk olarak çözülmesi gereken bir problem idi. Asur Devleti'nin vassalı olan Bît-Zamâni Devleti'nde patlak veren bir isyanda Bît-Zamâni kralı Amme-baal öldürülmüştür. Bu sebeple Asur ordusu, krallığın başkenti Amediye'ye bir sefer düzenlemiş ve kent ağır tahribata uğratılmıştır.⁶⁸ Asur kralı, çıkmış olduğu Anadolu seferinde Kargamış (Gaziantep bölgesi) üzerine sefer düzenleyerek, bu bölgede yer alan Bit-Bahiyani Krallığı'nı haraca bağlamıştır.⁶⁹ II. Asur-nasirpal, Anadolu toprakları üzerindeki egemenlik alanını genişletmek maksadıyla Katmuhi Krallığı üzerine de bir sefer gerçekleştirmiştir. Söz konusu krallık sonraki dönemlerde Asur'un Anadolu'daki en sadık vassal devleti olacaktır.⁷⁰ Asur Devleti Bît-Zamâni isyanının bastırılmasının ardından, Akdeniz sahillerinde yer alan Tır, Sidon, Arwad ve Biblos liman kentleri ile Amurru Krallığı'nı vergiye bağlamıştır.⁷¹

III. Salmanassar döneminde Que bölgesi askeri bir üs olarak kullanılmıştır. İç Anadolu bölgesinde bulunan Tabal, Çukurova'da yer alan Kilikya ve Tabal'ın güneyindeki Hilakku krallıkları üzerine askeri seferler düzenlenmiştir. Asur kralının, Que seferi sonucunda, Que kralı Kate esir alınmış ve Timur (Kozan ve Anazarva yakınlarında) ve Pahri (Karatepe?) gibi önemli kentler de yıkılmıştır.⁷² Asur kralı yıllıklarında, hâkimiyetinin 22. yılında Fırat Nehri'ni 22. kez geçerek bölgede yer alan kent devletlerinden haraç aldığını, ardından Timur Dağı'nı geçerek Tabal ülkesine geldiğini ve kentleri talan ettiğini ifade etmiştir.⁷³ Asur kralı, daha sonra Que'nin kuzeyine Muli Dağı (Mermer Dağı) ve Tunni Dağı (Gümüş Dağı) yakınlarındaki Toroslara ulaşmıştır.⁷⁴ Asur kralı söz konusu seferden şu şekilde bahsetmektedir: "...Saltanatımın 22.

⁶³ Hanım Hande Duymuş Florioti, "Yeni Asur Dönemi Yazılı Kaynaklarında Bit-Bahiyani Arami Krallığı", *Tarih Okulu Dergisi*, 12, 2012, s. 27-29; K. Köroğlu, *a.g.e.*, s. 154.

⁶⁴ A.K. Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I*, s. 153.

⁶⁵ H.H. Duymuş, *a.g.t.*, s. 161.

⁶⁶ O. Pekşen, "Asur Kral Yıllıklarına Göre Anadolu'nun...", s. 381.

⁶⁷ L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 126; Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, 2, Dilek Şendil (çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 136-137.

⁶⁸ E. Sever, *a.g.e.*, s. 82-83; N. Yıldırım, "Yeni Asurca Belgelerde...", s. 3-4; L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 131-132; O. Pekşen, "Asur Kral Yıllıklarına Göre Anadolu'nun...", s. 382.

⁶⁹ H.H. Duymuş Florioti, "Yeni Asur Dönemi...", s. 30.

⁷⁰ S. Akkuş Mutlu, *a.g.m.*, s. 101.

⁷¹ A.T. Olmstead, *a.g.e.*, s. 161; K. Köroğlu, *a.g.e.*, s. 159.

⁷² L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 147.

⁷³ Turgut Yiğit, "Tabal", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 2000, 40/3-4, s. 178.

⁷⁴ M. Kurt, "Que Ülkesi...", s. 122; M. Kurt, "Kilikya'da Yeni Asur...", s. 329; L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 147.

yılında Fırat'ı 22. kez geçtim. Tabal topraklarına indim. O sırada 24 Tabal kralının hediyelerini aldım. Gümüş dağı Tunni'ye (Taurus) ve Mermer dağı Muli'ye tırmandım...⁷⁵ Siyah Obelisk'te de ifade edilen bu olayda Asur kralına haraç ödeyen Tabal ülkesinin 24 kralından söz edilmektedir.⁷⁶

Que bölgesi, içeriğinde yerel beylikleri de barındırması nedeniyle bir birlikten yoksun idi. Söz konusu beyliklerden biri de Asur kralının yıllıklarında adına yer vermediği Azatiwata Krallığı idi. Azatiwata, Arami kökenli olduğunu dile getirerek, hanedanını eski Adaniya-Danuna geleneğine bağlamış ve bu sebeple kendisini Danuna'nın Kralı olarak nitelemiştir. Asur Devleti, Çukurova bölgesini direkt olarak Asur'a bağlamamış, söz konusu bölgeye atamış olduğu yöneticileri sayesinde denetimini sağlamıştır. Sonuç itibarıyla Asur hâkimiyetinin bu bölgede sert bir şekilde olmaması nedeniyle Azatiwata, varlığını Asur Devleti'ne haraç ödeyerek devam ettirmiştir.⁷⁷

III. Adad-nirari'nin krallığı döneminde Til Barsip'te bulunan ve batı bölgesinin idarî işlerinde yetkili olan eyalet valisi Şamşi-ilu öncülüğünde Asur, Fırat'ın batı kesiminde yeni bir askeri sefere çıkmıştır. Söz konusu sefer neticesinde Asur Devleti, Arami kabileleri ile Doğu Akdeniz kıyısındaki kent devletlerini haraç ödemek suretiyle kendisine bağlamıştır.⁷⁸

III. Tiglat-pileser döneminde vergiye tâbi tutulan kentler arasında Tabal Krallığı da yer almaktadır. Bölgeye düzenlenen sefer sonucunda Asur'un hâkimiyeti altına almış olduğu topraklar, Kargamış ve Tabal Krallığı'na kadar uzanmış ve bunun sonucunda Tabal kralı Uassurme haraca bağlanmıştır.⁷⁹ Söz konusu seferin ardından Asur kralı, güneye yönelerek İsrail Krallığı üzerine bir sefer düzenlemiştir. Bu dönemde İsrail kralı olan Menahem (MÖ 742-740), Asur'a yüklü vergiler ödemek zorunda kalmıştır.⁸⁰ Tevrat'ta bu durum şu şekilde ifade edilmektedir:

Asur Kralı Tiglat-Pileser İsrail'e saldırdı. Menahem, Tiglat-Pileser'in desteğini sağlayıp krallığını güçlendirmek için, ona bin talant gümüş verdi. İsrail'deki bütün zenginleri adam başı elli shekel gümüş ödemekle yükümlü kılarak Asur Kralı'na verilen gümüşü karşıladı. Böylece Asur Kralı İsrail topraklarından çekilip ülkesine döndü...⁸¹

II. Sargon, Kıbrıs'a dek uzanan askeri seferleri ile batı sınırını daha da genişletmek için büyük bir gayret göstermiştir. Mısır toprakları üzerine de bir sefer düzenleyerek, bulunmuş olduğu coğrafyada tek güç olmayı hedeflemiştir. Sömürüye dayalı politik bir anlayışını sürdüren Asur Devleti, bu anlayışı nedeniyle Geç Hitit Kent Devletleri ve Arami kentlerinin tekrar Urartu Devleti'nin desteği ile Asur'a karşı birleşmelerine neden olmuştur.⁸² Doğu Akdeniz bölgesinde de Mısır destekli kent devletleri de aynı şekilde Asur karşısı bir koalisyon oluşturmuşlardır. Asur Devleti, bu coğrafya üzerinde çıkan bir isyan sonucunda söz konusu bölgeye askeri bir sefer gerçekleştirmiştir.⁸³ Asur ordusu ile karşıt kuvvetler Orontos (Asi) Nehri civarında yer alan Qarqar'da karşılaşmışlardır. Bu mücadele neticesinde Asur ordusu galip gelmiştir.⁸⁴ Bu

⁷⁵ D.D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia I*, s. 206.

⁷⁶ Füzuran Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 238.

⁷⁷ Ünal-Girginer, a.g.m., s. 181, 192.

⁷⁸ Şeyma Ay, "İsrail ve Yahuda Krallıkları Üzerine Düzenlenen Asur Seferleri", *History Studies*, 3/1, 2011, s. 4; K. Köroğlu, a.g.e., s. 163.

⁷⁹ T. Yiğit, a.g.m., s. 181; L.G. Gökçek, a.g.e., s. 163.

⁸⁰ Ş. Ay, a.g.m., s. 5; Okay Pekşen, "Asur ve Babil Kralları Tarafından İsrail ve Yehuda Krallıklarının Halklarına Uygulanan Sürgünler", *İlkçağlardan Modern Döneme Tarihten İzler*, Prof. Dr. Osman KÖSE (ed.), Berikan Yayınevi, Ankara 2018(c), s. 26.

⁸¹ *Kitab-ı Mukaddes*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2017, II. Krallar, 15: 19-20; O. Pekşen, "Asur ve Babil Kralları...", s. 26.

⁸² L.G. Gökçek, a.g.e., s. 166-167.

⁸³ K. Köroğlu, a.g.e., s. 171.

⁸⁴ L.G. Gökçek, a.g.e., s. 169.

galibiyetin ardından Mısır ordusu komutanı Sib'u, ordusu ile birlikte Gazza'da direnişe devam etmiş, fakat Asurlular tarafından yenilgiye uğratılarak sürgün edilmişlerdir.⁸⁵ Sib'u Mısır'a kaçmış ve bunun üzerine Mısır firavunu Bakenranef (Bokharis), II. Sargon'a elçileri ile birlikte hediyeler göndererek barış teklifinde bulunmuştur. Netice itibarıyla Asur kralı, bir süreliğine de olsa batı sınırlarını güvence altına almıştır.⁸⁶ II. Sargon yıllıklarında bu gelişmeler hakkında şu ifadelerle yer vermektedir:

Pek çok Asur taburunu bir araya topladım. Qarqar'da, onun gözde şehrinde bizzat onu, savaşçıları ile birlikte kuşattım ve ele geçirdim. Qarqar'ı ateşe verdim, yaktım. Hamat'ı boydan boya bir tufan gibi bastım. Onların kralı Yuabidi'yi, onun kabilesini, savaşçılarını prangaya vurdum. Onları topraklarındaki malları ile birlikte Asur şehrine sürükledim ve bizzat onun derisini yüzdüm. Bu şehirlerin orta yerinde günahkârları kılıçtan geçirdim ve düzeni sağladım. İki yüz savaş arabasını, altı yüz savaş atını, kalkan ve mızrak taşıyıcılarını Hamat'ın insanları arasından topladım ve onları kraliyet ordusuna ekledim. 6300 itaatkâr Asurlu uyuğumu Hamat'a yerleştirdim ve onları resmi yöneticilerim yaptım. Onları haraca ve vergiye koydum..⁸⁷

Sanherib döneminde Fenike şehirlerinden biri olan Sidon üzerine düzenlenen seferde Sidon kralı Kıbrıs'a kaçmıştır. Günümüzde Kudüs'ün güneybatısında bulunan Aşkalon topraklarının beyi ise Asur tarafından yakalanmıştır. Asur kralı, söz konusu bu devletlerin yönetimine yerel idareciler atayarak, ödeyecek oldukları vergileri de ağırlaştırmıştır.⁸⁸

Asarhaddon döneminde Mısır'a düzenlenen seferde ilk olarak Tır Kralı Ba'al ile anlaşma yapılmıştır. Ba'al, yapılan anlaşmaya uymayarak Mısır firavunu Taharka'nın yanında yer almıştır.⁸⁹ Bunun üzerine Asur kralı Tır kentini kuşatmış, fakat fethedememiştir. Asarhaddon Mısır'ın fethedilmesine yönelik hazırlıklarını sürdürmüştür. Asur ve Mısır ordusunun İşupri bölgesinde karşılaşmasının neticesinde Mısır birlikleri ağır tahribata uğratılmıştır. Asur ordusu Memfis'e ulaşmış ve Mısır firavunu Taharka'nın haremi ile hazinesini ele geçirmiştir.⁹⁰ Bunun sonucunda Taharka kaçarak, Yukarı Mısır bölgesinde bulunan Teb kenti prensi Mentuemhat'a sığınmış, ondan yardım istemiştir.⁹¹ Ancak Mentuemhat, Asur saldırısından çekinerek Asur'a itaat etmiş ve haraç vermeyi kabul etmiştir. Böylece Yukarı Mısır ve Amon kenti Asur İmparatorluğu'na bağlılıklarını bildirmişlerdir.⁹² Elde edilen bu başarının üzerine Asarhaddon kendisine "Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Fatihi" unvanını vermiştir.⁹³ Bu esnada Mısır firavunu Taharka ise tekrar Memfis'e dönerek iktidarı yeniden ele geçirmiştir. Bunun üzerine Asarhaddon, Mısır'ı yeniden Asur egemenliği altına almak amacıyla sefere çıkmış, fakat yolda ölmüştür.⁹⁴ Taharka ise Mısır'da tekrar hükümdarlığını ilân etmiştir.⁹⁵

5. Köle

Kölelik olgusu, Asur ülkesindeki imar ve inşaa faaliyetlerinin bir nevi temel taşı oluşturmaktaydı. Nitekim köleler üzerinden sağlanan ücretsiz işgücü, ülkenin kalkınmasında önemli bir etken olmuş ve söz konusu bu işgücüne sahip olma politikası Asur Devleti'nin emperyal hedefleri arasında yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmüştür.

⁸⁵ Ş. Ay, a.g.m., s. 8.

⁸⁶ L.G. Gökçek, a.g.e., s. 170.

⁸⁷ RINAP 2, no. 7: 33; L.G. Gökçek, a.g.e., s. 170.

⁸⁸ L.G. Gökçek, a.g.e., s. 180.

⁸⁹ Y.Z. Özer, a.g.e., s. 302; L.G. Gökçek, a.g.e., s. 192-193.

⁹⁰ Fernand Braudel, "Şafak", *Akdeniz Mekân, Tarih, İnsanlar ve Miras*, Necati Erkurt, Aykut Derman (çev.), Metis Yayınları, İstanbul 2018, s. 78.

⁹¹ Erik Hornung, *Mısır Tarihi*, Zehra Aksu Yılmaz (çev.), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 138.

⁹² L.G. Gökçek, a.g.e., s. 194.

⁹³ Y.Z. Özer, a.g.e., s. 302; L.G. Gökçek, a.g.e., s. 195; K. Köroğlu, a.g.e., s. 177.

⁹⁴ Y.Z. Özer, a.g.e., s. 303; E. Hornung, a.g.e., s. 139.

⁹⁵ Jean Vercoutter, *Eski Mısır*, Emine Çaykara (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 106.

Yeni Asur Dönemi'nde söz konusu politikanın en yoğun görüldüğü dönemlerden biri olan III. Tiglat-pileser döneminde kölelik farklı bir boyut kazanarak, Asur'a bağlı eyaletler hâline getirilen bölgelerdeki yerli halk bulundukları kentlerden daha uzak bölgelere toplu bir şekilde sürgün edilmişlerdir.⁹⁶ Özgürlükleri için savaşma olasılıkları da ellerinden alınan bu insanlar, sürgünler sırasında hastalanmakta ya da hayatlarını kaybetmekte idiler. Netice itibarıyla uygulanan bu politika, bir ceza sistemi şeklini almıştır.⁹⁷ Söz konusu politikanın amaçları; ele geçirilen bölgelerde Asur Devleti'nin egemenliğini sağlamak, ardından sürgün edilen halkları ücretsiz işgücü bağlamında Asur ülkesi içerisindeki imar ve inşaa faaliyetlerinde çalıştırmak idi.⁹⁸ Asur Devleti'nin görünürde dini nitelikte gerçekleştirilen askeri faaliyetlerinin bir örneğini oluşturan bu seferlerin gerçekteki dayanak noktası iktisadi zenginlikleri ele geçirmektir. Asur kralları uyguladıkları sürgün politikalarıyla, Asur ülkesinin ekonomik anlamda refah seviyesini arttırmış ve ülke içerisinde yararlanabilecekleri ücretsiz iş gücünü de bu şekilde elde etmişlerdir.⁹⁹ Sanherib döneminde Sidon ve Aşkalon toprakları üzerine gerçekleştirilen sefer sonucunda yaklaşık olarak 200.000 köle, Asur ülkesine getirilmiştir.¹⁰⁰

Sonuç

Sahip oldukları ekonomik ve zirai potansiyelin yanı sıra barındırdıkları insan kaynağı ile eski Önasya dünyasında varlık göstermiş olan her devletin hakimiyet kurmayı amaçladığı bugünkü Suriye, Filistin, Anadolu ve Mısır toprakları binlerce yıl boyunca büyük çekişmelere sahne olmuştur. Emperyalist ve savaşçı bir devlet ideolojisine sahip olan Asur Devleti'nin benimsemiş olduğu ideoloji çerçevesinde geliştirdiği politik anlayış onu, selefi, halefi ve çağdaşı olan devletler arasında rakipsiz ve eşsiz kılmıştır. Asur ordusunun sahip olduğu güç sayesinde bulunmuş oldukları coğrafya aşılarak, uzak bölgelere çok sayıda askeri sefer gerçekleştirilmiştir. Nitekim coğrafi koşullar sebebiyle kurak topraklara sahip olan Asur'un söz konusu seferlerinin temelinde tercihten ziyade zorunluluk yer almaktadır. İktisadi çıkarlara dayanan askeri seferler, Asur ülkesinin kalkınması yolunda tartışmasız en önemli faaliyetlerdir.

Ülkenin kuzeybatı tarafında yer alan verimli Anadolu toprakları ve batı tarafındaki Doğu Akdeniz limanları, Suriye-Filistin bölgesi ve güneybatısındaki Mısır toprakları Asur Devleti'nin genel batı politikasını şekillendiren bölgelerdir. Bereketli Anadolu ve Doğu Akdeniz coğrafyalarının; zengin maden yatakları, kaliteli kereste elde edilebilen ormanları, tahıl ürünleri, hayvan çeşitliliği ve önemli ticaret yollarının kesiştiği bölgeleri barındırması, Asur'un askeri seferlerinin temel gerekçelerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Anadolu ve Doğu Akdeniz liman kentlerine açılan bir kapı durumunda olan bugünkü Suriye toprakları, Asur krallarının her dönem kontrolleri altında tutmak istedikleri bölgelerden biri olmuştur. Asur için Anadolu coğrafyası kadar önemli Doğu Akdeniz limanları Basra Körfezi ve Mezopotamya'dan başlayıp, Akdeniz sahillerine uzanan ticaret yollarının bitiş noktaları olmaları ve büyük bir ticari potansiyele sahip olmaları nedeniyle bu bölgeye hakim olanlara ekonomik açıdan büyük bir kazanım sağlamaktaydı. Zira büyük bir orduya sahip olan Asur Devleti'nin merkezi topraklarından elde ettiği gelirlerle bu orduyu besleyebilmesi mümkün değildi. Bu nedenlerle askeri bir ekonominin

⁹⁶ Füzuran Kınal, "Les Arameens", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 12/1-2, 1954, s. 202; Hüseyin Sever, "Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 31/1-2, 1987, s. 426; Faruk Akyüz, "Yeni Asur Döneminde Anadolu'da Kölelik ve Köle Satışları", *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen (ed.), Değişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 401.

⁹⁷ L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 159.

⁹⁸ Eva Cancik-Kirschbaum, *Asurlular (Tarih, Toplum, Kültür)*, Aşlı Yarbaş (çev.), İlyaz İzmir Yayınevi, 2004, s. 86; Okay Pekşen, "Asur Devlet Emperyalizminin Meşrulaştırılması Açısından Tanrı Assur'a İsyan Olgusu", *Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan*, Pınar Pınarcık, Bilcan Gökçe, Mehmet Salih Erkek, Sena Coşgun Kandal (ed.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2017, s. 358.

⁹⁹ O. Pekşen, "Asur ve Babil Kralları...", s. 23.

¹⁰⁰ L.G. Gökçek, *a.g.e.*, s. 180-181.

belirlenmesi ve uzak bölgelerin zenginliklerinin ele geçirilmesi zaruri bir durumdu. Bu bağlamda Asur kralları, yürütmüş oldukları emperyal politikayla elde ettikleri iktisadi kazanımların sürekliliğini sağlamak adına, yayılmacı politikalarını tanrısal temeller üzerine oturttukları imparatorluğun her açıdan kuvvetlenmesini amaçlamışlardır. Ayrıca Asur ülkesinde yürütülen imar ve inşaa faaliyetleri başta olmak üzere her çeşit hizmet dalında sefer bölgelerinden ele geçirilen köleler kullanılmakta, böylelikle ücretsiz bir işgücü de elde edilmekteydi. Tüm bu izahatlar dikkate alındığında bugünkü Doğu Akdeniz ve Mısır topraklarının Asur İmparatorluğu'nun ekonomik çıkarları açısından müsait bölgeler olduğunu söylemek mümkündür. Zira söz konusu coğrafyada Asur'un emperyal yayılımının önünde duracak güçlü bir siyasal oluşum bulunmamaktaydı.

Kaynakça

- Adalı, Selim Ferruh, “Yeni Asur Krallığı'nın Orta Anadolu'ya İlgisi: Melid, Tabal, Frig ve Lidya İlişkileri”, *Assurlular Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı*, Kemalettin Köroğlu ve Selim Ferruh Adalı (ed.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 276-296.
- Akkuş Mutlu, Suzan, “Kummuh Ülkesi'nin Asur Devleti Açısından Önemi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2/7, 2015, s. 98-109.
- Akyüz, Faruk, “Yeni Asur Döneminde Anadolu'da Kölelik ve Köle Satışları”, *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen (ed.), Değişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 399-411.
- Ay, Şeyma, “İsrail ve Yahuda Krallıkları Üzerine Düzenlenen Asur Seferleri”, *History Studies*, 3/1, 2011, s. 1-14.
- Braudel, Fernand, “Şafak”, *Akdeniz Mekân, Tarih, İnsanlar ve Miras*, Necati Erkurt, Aykut Derman (çev.), Metis Yayınları, İstanbul 2018, s. 55-80.
- Cancik-Kirschbaum, Eva, *Asurlular (Tarih, Toplum, Kültür)*, Aslı Yarbaş (çev.), İlya İzmir Yayınevi, İzmir 2004.
- Cavendish, Marshall, *Ancient Egypt and the Near East*, Paul Bernabeo Publisher, New York 2011.
- Duymuş, Hanım Hande, *Asur Devletinin Dış Politikası (Yeni Asur Devri)*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011(a).
- Duymuş, Hanım Hande, “Asur Kaynaklarına Göre Demirçağı'nda Tabal Krallığı”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2/3, 2011(b), s. 34-46.
- Duymuş Florioti, Hanım Hande, “Yeni Asur Dönemi Yazılı Kaynaklarında Bit-Bahiyani Arami Krallığı”, *Tarih Okulu Dergisi*, 12, 2012, s. 23-40.
- Gökçek, Lütfi Gürkan, *Asurlular*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2015.
- Gökçek, Lütfi Gürkan ve İnce, Gülbin, “Asur Devleti'nin Tabal Krallığı İle Olan Siyasi Münasebetleri”, *II. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiri Metinleri*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Basımevi, Nevşehir 2016, s. 899-911.
- Grayson, Albert Kirk, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 BC), The Royal Inscriptions Of Mesopotamia Assyrian Periods*, Vol. 2, University of Toronto Press, Toronto 2002(a).

- Grayson, Albert Kirk, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745 BC), The Royal Inscriptions Of Mesopotamia Assyrian Periods*, Vol. 3, University of Toronto Press, Toronto 2002(b).
- Hawkins, John David, "Assyrians and Hittites", *Iraq*, Cambridge University Press, 36/1-2, Cambridge 1974, s. 67-83.
- Head, Tom, *Ancient Civilizations Ancient Mesopotamia*, Essential Library, Minnesota 2015.
- Hornung, Erik, *Mısır Tarihi*, Zehra Aksu Yılmaz (çev.), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.
- İşıklı, Mehmet, *Yeni Asur Döneminde Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1998.
- Kınal, Füzuran, "Les Arameens", *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi*, 12/1-2, 1954, s. 193-205.
- Kınal, Füzuran, *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- Kitab-ı Mukaddes*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2017.
- Köroğlu, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- Kurt, Mehmet, *Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya-Anadolu İlişkileri*, Murat Kitabevi, Ankara 2007.
- Kurt, Mehmet, "Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/3, 2008, s.117-133.
- Kurt, Mehmet, "Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası", *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 8/1, 2009(a), s. 1-13.
- Kurt, Mehmet, "Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 2009(b), s. 327-337.
- Kurt, Mehmet, "Sanherib Dönemi Kilikya İsyanları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28/46, 2009(c), s. 189-203.
- Kurt, Mehmet, "II. Sargon Devri Kaynakları Işığında Güney Anadolu ve Toros Dağları Bölgesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29/48, 2010, s. 69-88.
- Kuhr, Amelie, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, 2, Dilek Şendil (çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- Luckenbill, Daniel David, *Ancient Records of Assyria and Babylonia I (ARAB I)*, The University of Chicago Press, Chicago 1926.
- Luckenbill, Daniel David, *Ancient Records of Assyria and Babylonia II (ARAB II)*, The University of Chicago Press, Chicago 1927.
- Memiş, Ekrem, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Yayınevi, Bursa 2012(a).
- Memiş, Ekrem, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Yayınevi, Bursa 2012(b).
- Mieroop, Marc Van de, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi (MÖ 3000-323)*, Sinem Gül (çev.), Dost Kitabevi, Ankara 2006.
- Olmstead, Albert Ten, *History of Assyria*, The University Of Chicago Press, America 1960.
- Özer, Yusuf Ziya, *Mısır Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

- Pekşen, Okay, “Asur Devlet Emperyalizminin Meşrulaştırılması Açısından Tanrı Assur’a İsyân Olgusu”, *Prof. Dr. Recep Yıldırım’a Armağan*, Pınar Pınarcık, Bilcan Gökce, Mehmet Salih Erkek, Sena Coşğun Kandal (ed.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2017, s. 355-370.
- Pekşen, Okay, “Asur Kral Yıllıklarına Göre Asur Krallarının Anadolu’ya Düzenledikleri Askeri Seferler, Sefer Güzergâhları ve Kentler”, *Eski Yakındoğu’da Ulaşım Üzerine Yazılar*, Bilcan Gökce ve Pınar Pınarcık (ed.), Akademisyen Yayınevi, Ankara 2018(a), s. 307-332.
- Pekşen, Okay, “Asur Kral Yıllıklarına Göre Anadolu’nun Sahip Olduğu İktisadi ve Zirai Zenginliğin Bölgeye Yapılan Asur Seferlerine Yansıması”, *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, Okay Pekşen (ed.), Değişim Yayınları, İstanbul 2018(b), s. 373-398.
- Pekşen, Okay, “Asur ve Babil Kralları Tarafından İsrail ve Yehuda Krallıklarının Halklarına Uygulanan Sürgünler”, *İlkçağlardan Modern Döneme Tarihten İzler*, Prof. Dr. Osman KÖSE (ed.), Berikan Yayınevi, Ankara 2018(c), s. 21-36.
- RINAP 2: Sargon II 007 (Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 2).
- Roaf, Michael, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi 9 Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, Zülal Kılıç (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- Sever, Erol, *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008.
- Sever, Hüseyin, “Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 31/1-2, Ankara 1987, s. 421-428.
- Tansuğ, Kadriye, “Kimmer’lerin Anadolu’ya Girişleri ve M.Ö. 7. Yüzyılda Asur Devletinin Anadolu ile Münasebetleri”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 1949, 7/4, s. 535-550.
- Toptaş, Koray, “Yeni Asur Emperyalizminin Bir Sonucu Olarak İsyancılar”, *Archivum Anatolicum*, 12/2, 2018, s. 179-200.
- Toptaş, Koray, “Yeni Asur İmparatorluğu’nun Emperyalist Yayılımı”, *Tarihin Yolunda Bir Ömür: Prof. Dr. Hale Şıvgın’a Armağan*, Gazi Kitabevi, 2020, s. 979-1015.
- Ünal, Ahmet ve Girginer, Serdar, “İlk Çağlardan Arap İşgallerine Kadar Adana ve Çukurova Tarihi”, *Kilikya-Çukurova İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi’ne Kadar Kilikya’da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, Betül Avunç (ed.), Homer Kitabevi, İstanbul 2007.
- Vercoutter, Jean, *Eski Mısır*, Emine Çaykara (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- Yamada, Shigeo, *The Construction of the Assyrian Empire*, Brill, Netherlands 2000.
- Yıldırım, Ercüment, *Eskiçağ Mezopotamya’sında Liderler Krallar Kahramanlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2017.
- Yıldırım, Nurgül, “Anadolu’da Bulunan Yeni Asurca Belgeler”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 29/48, 2010, s. 119-135.
- Yıldırım, Nurgül, “Yeni Asurca Belgelerde Geçen Amēdi Şehri”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 52/2, 2012, s. 1-9.
- Yiğit, Turgut, “Tabal”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 40/3-4, 2000, s. 177-189.